

Сялымі

1

У НУМАРЫ:

ВАСІЛЬ БЫКАЎ

Апавяданні

МІКОЛА КУСЯНКОЎ

Явар з калінаю

Раман

В. ГІГЕВІЧ, А. ЧАРНОЎ

Якое вогнішча сагрэе?..

Публіцыстыка

УЛАДЗІМІР ГНІЛАМЕДАЎ

«Ёсць жа яшчэ ў мяне сіла...»

Артыкул

1994

Полымя

**ЛІТАРАТУРНА-МАСТАЦКІ
І ГРАМАДСКА-ПАЛІТЫЧНЫ ЧАСОПІС
ПІСЬМЕННІКАЎ БЕЛАРУСІ**

ВЫДАЕЦА СА СНЕЖНЯ 1922 ГОДА

1

(777)

1994

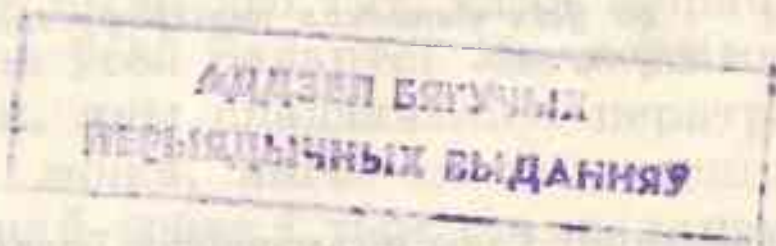
СТУДЗЕНЬ

Галоўны рэдактар Сяргей ЗАКОННІКАЎ.

Рэдакцыйная калегія: Рыгор Барадулін, Янка Брыль, Дзмітрый Бугаёў, Анатоль Вялюгін, Алесь Жук (намеснік галоўнага рэдактара), Віктар Каваленка, Уладзімір Калеснік, Анатоль Клышка, Валянціна Коўтун, Іван Навуменка, Іван Пташнікаў, Максім Танк, Кастусь Цвірка, Іван Чыгрынаў, Іван Шамякін, Рыгор Шкраба.

Адказны сакратар Віктар Ракаў.

Мінск,
выдавецтва «Полымя»

ЗМЕСТ

ПРОЗА	ВАСІЛЬ БЫКАЎ. Апаবাদанні	3
	МІКОЛА КУСЯНКОЎ. Явар з калінаю. Раман	57
ПАЭЗІЯ	РЫГОР БАРАДУЛІН. Сэрца стане Віфліемам. Вершы	43
	АЛЕГ САЛТУК. У вянок Максіму. Самота. У вёс- цы. Не разлюблю. Вершы	136
	МАРЫЯ БАРАВІК. Ты — я. ***Пяшчотнай дум- кі не стрымаць... ***Дачушка, ты за ўсё даруй... Такая была. ***Пчолкі звіняць і чмялі... Вершы	138
НОВЫЯ ПЕРАКЛАДЫ	Водгулле славяншчыны з-над Лабы. Уступнае сло- ва і пераклад вясельнай палабскай песні «Хто ў нас будзе маладою?» Алеся Траяноўскага . . .	140
ПУБЛІЦЫСТЫКА НАРЫСЫ	ВАСІЛЬ ГІГЕВІЧ, АЛЕГ ЧАРНОЎ. Якое вогнішча сагрэе?	142
	АЛЯКСАНДР СТАНЮТА. Стэфанія. Эсэ	160
УСПАМІНЫ. ДЗЕННІКІ. ДАКУМЕНТЫ	ГАЎРЫЛ ТУМАНАЎ. Свой крыж	190
КРЫТЫКА І ЛІТАРАТУРАЗНАЎСТВА	УЛАДЗІМІР ГНІЛАМЕДАЎ. «Есць жа яшчэ ў мяне сіла...»	200
	ВАЛЯНЦІНА КОЎТУН. Касмічная паэтыка	223
СЯРОД КНІГ	ВАЛЯНЦІНА ЛОКУН. Лабірынты страху ці лабі- рынты веры?	228
	ГАЛІНА ТЫЧКА. Смех праз слёзы	232
КУЛЬТУРЫ МОВЫ	ПАВЕЛ СЦЯЦКО. У мовы свае законы	238

Да ведама аўтараў і падпісчыкаў

Аўтары апублікаваных матэрыялаў у адпаведнасці з Законам аб друку ня-
суць адказнасць за дакладнасць прыведзеных фактаў і звестак.

Рэдакцыя можа друкаваць артыкулы ў парадку абмеркавання, не падзя-
ляючы пункту гледжання аўтара.

Рукапісы не рэцэнзуюцца і аб'ёмам да двух друкаваных аркушаў не вяр-
таюцца.

Ва ўсіх выпадках паліграфічнага браку ў экзэмплярах часопіса звяртацца
ў друкарню.

Заснавальнікі: Саюз пісьменнікаў Беларусі, калектыў часопіса «Полымя».

Рэдакцыя часопіса «Полымя», 220005, Мінск, Захарава, 19.

Тэлефоны: галоўнага рэдактара, намесніка галоўнага рэдактара — 33-20-12; адказнага сак-
ратара, аддзелаў прозы, нарыса і публіцыстыкі, гісторыі літаратуры і культуры — 33-20-91; ад-
дзелаў паэзіі, крытыкі і літаратуразнаўства, навукі і мастацтва, машыннага бюро — 33-49-91.

Друкарня выдавецтва «Беларускі Дом друку», 220041, Мінск, праспект Францыска Ска-
рыны, 79.

**ВАЛЯНЦІНА
ЛОКУН**

ЛАБІРЫНТЫ СТРАХУ ЦІ ЛАБІРЫНТЫ ВЕРЫ?

Асіпенка А. **Лабірынты страху.** «Мастацкая літаратура», 1992.

У кожнага гістарычнага часу ёсць свае балючыя пытанні. Сёння наўрад ці ёсць больш вострыя і больш важкія праблемы, як трагедыя сталінізму і, яе працяг, трагедыя Чарнобыля. Творы на гэтую тэму павінны былі з'явіцца ў нацыянальнай літаратуры. Заяўку на гэта зрабіў В. Быкаў аповесцю «Аблава» (1989). Адметнай з'явай адраджэнскай літаратуры пачатку 90-х стала аповесць А. Адамовіча «Венера, або Як я быў прыгоннікам», у якой з характэрнай для аўтара «публіцыстычна-аналітычнай» сілай раскрываецца злачынная палітыка камандна-адміністрацыйнай улады ў адносінах да працоўнага селяніна.

Раман А. Асіпенкі «Лабірынты страху», які пісаўся на працягу 1986—1989 гадоў (упершыню надрукаваны ў 1991 годзе ў часопісе «Полымя»), — гэта спроба разгледзець гістарычную з'яву сталінізму як пэўную філасофію — філасофію, якая спарадзіла яшчэ і чарнобыльскі генацыд. У рамане ўзаемадзейнічаюць два розныя стылявыя пласты. Наколькі першы пласт, у якім апавядаецца пра дзень сённяшні, напісаны публіцыстычна, месцамі плакатна-інфармацыйна, настолькі

рэтраспектыўны пласт вылучаецца вобразнай пластыкай і тонкім лірызмам. Аднак уся структурная «шматварыянтнасць» моцна зніжана ў адно цэлае агульнымі творчымі прынцыпамі інтэлектуальнага рамана. Па-за гэтым жанравым вызначэннем не зразумець ні логікі твора, ні яго філасофіі. Хоць трэба сказаць, што А. Асіпенка, відаць, свядома не ставіў перад сабой мэту напісаць раман, які б быў вытрыманы ў стылістыцы і правілах філасофскага дыспуту. Хутчэй за ўсё сама маштабнасць хвалючай яго тэмы прывяла да гэтага.

Першая частка рамана мае падзагалолак «Знаёмства ў канцы дарогі». Нягледзячы на «летапісны» ўступ, гэтая частка выконвае ў творы хутчэй ролю зыходнага пункту. Менавіта гэтым можна вытлумачыць пэўную дэкларатыўнасць яе стылю, сімвалічную абагульненасць асобных сцэн, а таксама тое, што некаторыя персанажы, асабліва вобразы партыйных функцыянераў, з'яўляюцца не столькі жывымі характарамі, колькі носбітамі пэўных ідэй. Тут сфармуляваны асноўныя ідэі твора, якія ў наступных раздзелах аўтар будзе ўжо не тэзісна, а канкрэтна і дэталёва сцвярджаць, або аспрэчваць.

Разуменне, што звычайнае жыццё, вера і нават мараль руйнуюцца, уласціва амаль усім героям без выключэння. «Жылі-жылі, змагаліся-змагаліся, здаецца, перамаглі і нават з поспехам... а цяпер выходзіць: нібы мы не ў той бок ішлі і не тое, што трэба, будавалі», — з непадробным адчаем зазначыць адзін з фа-

натычна адданых ідэі Сталіна «цвёрдакаменных бальшавікоў» Сцяпан Анічэйка. Пасля голас Сцяпана Анічэйкі пераб'ецца голасам больш спрактыкаваных палемістаў — следчага НКУС Марка Удоева, а потым генерала міліцыі Глеба Кротава. Але гэтыя людзі, нават у разгубленасці, не сумняваюцца ў сваёй праўдзе, іх вера непахісная: «У класавай барацьбе літасці няма... А калі лес сякуць — трэскі ляцяць», — пераканана скажа Сцяпан Анічэйка ўжо напрыканцы 80-х гадоў. Такой думкі прытрымліваўся і Марк Удоеў у страшна вядомыя 30-я: «Людское смецце вымятаць трэба, яно як зараза, толькі перазаразіць адданых нам... Хопіць размоў аб літасці... Мне напляваць, што некалі скажуць... Пераможцаў не судзяць». А. Асіпенка імкнецца асэнсаваць падзеі, зразумець чалавека, спасцігнуць псіхалогію пакалення, якое адначасова было і ахвярай і забойцам. Таго пакалення, да якога належыць і сам пісьменнік. Можна нават сказаць, што «Лабірынты страху» — гэта «раман-аўтабіяграфія». Тут не трэба шукаць знешніх фактаў, якія б супадалі з рэальным жыццём аўтара. Іх няма. Але ён піша пра сябе, пра свае духоўныя лабірынты. Лабірынты страху і лабірынты веры адначасова. Яго пакаленне было пакаленнем рамантыкаў і знявераных, летуценнікаў, адарваных ад рэальнай праўды жыцця, і ахвяр, якія на ўласным лёсе спазналі ўвесь трагізм «шчаслівага» жыцця. «І вы, Серафім Іванавіч, не выключэнне, — звяртаецца да галоўнага героя Кацярына Цудня, паэтэса, якая працуе ў дарожнай забягалаўцы. — Але вы ахвяра часу. Вы, Серафім Іванавіч, ашуканае пакаленне. Вы верылі, што пішаце праўду, а пісалі хлусню».

Серафім Іванавіч Недасейка — галоўны герой рамана. Натура рэфлексуемая, высока інтэлектуальная — гэта якраз тая асоба, якая патрэбна аўтару. Герой у стане аналітычна ўспрымаць падзеі. Ён прыходзіць да высновы, што ход гісторыі падпарадкаваны нейкім дэманічным сілам, сілам страху. Але гэтае разуменне прыйдзе да яго пазней, пасля аб'яўленай перабудовы, пасля трагедыі Чарнобыля, сапраўдную сутнасць і маштабы якой распавёў яму Алег Максімаў, яго сябра, фізік-атамшчык (пазней адкры-

ецца, што гэта яго дваюрадны брат). Дагэтуль жа Серафім Іванавіч нічым не вызначаўся ў звычайным жыцці: «пісьменнік з імем», дэпутат Вярхоўнага Савета, член ЦК і г. д., ён нарэшце дажыўся і да доўгачаканага абрання на пасаду старшыні праўлення Саюза пісьменнікаў. Вось тут Серафім Іванавіч пераходзіць у іншы стан — рэфлексіі, напружанага пошуку. Спачатку ён хоча даўмецца, адкуль пайшло сучаснае «вялікадзяржаўнае хамства», тое хамства, бездань якога адкрылася ў першыя ж дні пасля чарнобыльскай катастрофы. «Калі яму прыйдзе... канец і дзе яго пачатак?» Не, Серафім Іванавіч не лічыць сябе ашуканым. «Ашуканыя тыя, хто хацеў быць ашуканым. Хацеў! Прагнуў!» Дарэчы, гэтую думку падтрымлівае пазней і адзін з апанентаў Недасейкіна Ігар Набокаў: «...гэта ж абсалютнае глупства, нібы цэлае пакаленне людзей можна было ашукаць. Той, хто хацеў, той і быў ашуканы». Серафім Іванавіч высоўвае сваю версію сталінскага феномену, што не знік разам са смерцю правадыра, а трансфармаваўся ў сучаснае наменклатурна-партыйнае хамства, спарадзіў новую пароду партыйных чыноўнікаў, «страшных людзей», якія «да асабістага свайго шчасця... гатовы ісці па трупах растаптаных імі людзей».

На думку Серафіма Іванавіча, у аснове гэтай з'явы ляжыць страх. Менавіта гэты страх і зрабіў людзей прыгнечанымі, пасіўнай масай, несабоднымі. Калі Ніцшэ сцвярджаў, што светам правілі любоў і голад, то ідэолагі «развітога сацыялізму» знайшлі іншую форму запрыгоньвання духу чалавека: «Намі правілі не любоў і голад, а глабальная хлусня і ваяўнічы, бязлітасны страх... Мы разгубіліся ў лабірынце страху і не можам дасюль выбрацца, хоць і робім выгляд, што ўжо выбраліся. Наша пакаленне не ашуканае, яно — запалоханае». Да такой высновы прыходзіць Серафім Іванавіч.

Да праблемы народнай пакоры звяртаўся В. Гросман у сваім рамане «Жыццё і лёс». Пісьменнік вызначыў цэлую сістэму ідэалагічнай, псіхалагічнай і маральнай «апрацоўкі», якую выкарыстоўвала дзяржава ў адносінах да свайго народа, каб зрабіць яго гіпнатычна паслухмяным. Пры гэтым аўтар

ставіць пытанне і аб тым, ці не адбываюцца змены ў самой прыродзе чалавека, які апынуўся ва ўмовах таталітарнай дзяржавы? Ці не губляецца чалавекам яго спрадвечнае імкненне быць свабодным і незалежным? На думку пісьменніка, гэта адно з важнейшых пытанняў, бо ад яго вырашэння залежыць лёс чалавека і лёс таталітарнай дзяржавы. Змены ў прыродзе чалавека непазбежна прывядуць да бязмежнай у часе і прасторы перамогі дыктатуры дзяржавы. У нязменнасці ж прыроды чалавека заключаецца крах таталітарнай сістэмы. В. Гросман заключае, што «натуральнае памкненне чалавека да свабоды невынішчальнае, яго можна задушыць, але яго нельга знішчыць»¹.

Менавіта гэтае пытанне хвалюе і А. Асіпенку, хоць і ў некалькі іншай фармулёўцы. Наколькі сам народ вінаваты ў сваёй трагедыі? Народ, які па сутнасці сваёй «вялікі», але «як ні адзін у свеце, зняволены і забабонны»? Ссылны прафесар, аўтар рукапісаў, у якіх «праўда высокай пробы пра нашы трагічныя дні», яшчэ спадзяецца, што пасля вайны, «самай лютай» у сваёй гісторыі, людзі абудзяцца і запатрабуюць ад дзяржавы праўды, «не казённай, раўнадушнай, якой іх шпігуюць, а сапраўднай, яны займаюць права на такую праўду, крывёй здабыўшы гэтае права». Але таталітарная дзяржава зноў абманула свой народ. Крывёю салдат здабытую перамогу яна прыпісала сабе. Надзея на тое, што «час вялікіх узрушэнняў» паспрыяе абуджэнню адных і краху другіх, не спраўдзілася, «свет вар'яцкага заблуджэння, усеагульнага светаашуканства і ўсеагульнай нянавісці» працягваў сваё існаванне. Сацыяльны абсурд не знік, бо не знікла «жывёльная патрэбнасць адных жыць за кошт жыцця другіх». Героі ж А. Асіпенкі пазбаўлены гістарычнага аптымізму. В. Гросман падчас напісання свайго твора быў перакананы, што народная свядомасць, здаровая ў сваёй першааснове, пераможа. У А. Асіпенкі такой перакананасці няма. Але пісьменнікі сыходзяцца на тым, што гвалт і свабода несумяшчальныя.

У кантэксце ідэйнага і маральнага супрацьстаяння некалькі аўтаномна ў рамане стаіць тэма «Серафім Недасейкін — Марк Удоеў». Тэма гэтая акрэслена вымалёўваецца ў другой частцы, што мае падзаглавак «Водгулле далёкага болю». Пісьменнік вяртае галоўнага героя ў дні дзяцінства. Яму неабходна высветліць «гісторыю характару», а разам з тым і гісторыю часу, іх узаемаўплывы.

Характар Сімы фармаваўся пад непасрэдным уздзеяннем двух супрацьлеглых маральна-этычных пачаткаў. Маці і цётка Дар'я вучылі яго жыць сумленна, ніколі і нікому не хлусіць, жыць з Богам у душы. Айчым жа Марк Удоеў адразу заявіў: «Я дам яму (Серафіму.— В. Л.) пралетарскі энтузіязм і марксісцкую загартую». Уражлівая натура хлопчыка лёгка паддавалася выхаванню. А айчым рабіў гэта разважліва і мэтанакіравана. У дзяцінстве Сіма ўпершыню выявіў і жыццёвыя неадпаведнасці: яму казалі не хлусіць, а хлусіць, як заўважыў Марк, неабходна «дзеля справы». Ён хацеў дапамагчы Марку злавіць бандытаў Чыкуновых, а ў ГПУ забралі хлопчыка-калеку Мечыка. Тут жа Сіма сутыкнуўся і са светам жорсткасці, калі яго вешалі ў старой цагельні. Пасля сцэны ў цагельні скончылася дзяцінства Серафіма, ён стаў іншы і нейкі «дваісты». Жыццё перавярнулася, і свядомасць хлопчыка таксама. Свядомасць «жыла на двух узроўнях: адзін быў рэальны, другі — прывідны. Але той прывідны ўзровень найбольш і непакоіў яго сваёй балючай рэальнасцю. Прывідны жыў у ім, рэальны абыякава існаваў — не больш». І вось з гэтага моманту ў душу хлопчыка ўсяліўся страх. Неўсвядомлены. І назаўсёды. Серафім зразумеў, што сучасны свет — гэта свет жорсткасці і хлусні. Яму хлусілі ўсе: Марк, які злачынна выкарыстоўваў яго дзеля сваёй дарослай справы, маці і нават цётка Дар'я. Хлусіў Глеб Кротаў, які ўжо тады даводзіў Сіму, што «людзі дзеляцца на тых, хто сядзіць, і на тых, хто іх вартуе», «хлусіў-тэарэтызаваў» і Ігар Набокаў са сваімі настаўленнямі, што «лепш самому судзіць, чым быць судзімым». Новае разуменне жыцця давалася Сіму спакваля, балюча. Праз унутраную драму, псіхалагічныя стрэсы. Хлопчыку здавалася, што

¹ Гроссман В. Жизнь и судьба. Мн., 1990, с. 160.

ён трапіў у тупік, з якога няма выйсця. Загадкавае, незразумелае забойства маці, здрада Марка яшчэ больш ускладнілі існаванне Сімы. І толькі апынуўшыся ў дзеда Максіма, у вёсцы, ён пачаў непрыкметна пазбаўляцца ад Маркавых жорсткіх высноў і рашэнняў. Вёска аказалася не пачварным страшыдлам... а дабрадушным дзівам, трохі незразумелым, недарэчным, смешнаватым і грубаватым, але нязменна працавітым». Сяляне жылі па сваіх спрадвечных законах маралі, якія часам цяжка было зразумець гараджаніну. Пісьменнік не ідэалізуе вясковых людзей. Яны былі рознымі. І верхаводзіла там таксама, як і ў горадзе, жорсткасць і сіла.

Пакутліва ўпісваўся Серафім у новую савецкую рэчаіснасць, незразумелую мараль. Часам яго сэрца, душа не вытрымлівалі нечалавечай нагрукі і ён пагружаўся ў выратавальнае бяспамяцтва. Яму давалося прайсці праз новую сістэму школьнага выхавання: «Запомні раз і назаўсёды, каб я больш ніколі не напамінаў табе, бога няма... Яго выдумалі папы і эксплуатацыйскія класы. Рэлігія — опіум народа». Праз страшныя два гады бясцэльнасці і беспрытульнасці, нарэшце пасталелы, знясілены ад жыцця і змагання за гэтае жыццё, Сіма зноў сустракаецца з былым айчымам. «Народу патрэбна прыгожае слова аб ім, а не тое, што ён і без цябе бачыць кожны дзень. Дай адпачыць яму за кнігай», — так сфармулюе Марк Удоеў задачы перад пачынаючым пісаць Серафімам. І Серафім падпарадкоўваецца Марку, яго «партыйнаму метаду выхавання» — падсвядома, незаўважна, не згаджаючыся з ім. Далучаецца да той вялікай хлусні, у колазварот якой быў уцягнуты абставінамі жыцця, незалежна ад сваёй волі.

Хто ж такі Марк Удоеў? Чалавек ці дэман? Звычайны чыноўнік ці манкурт? Ахвяра ці кат? Дзіўным чынам усе гэтыя якасці сумяшчаюцца ў адной асобе. Гэта тыповы прадстаўнік сваёй эпохі. Фанат ідэі, які акрамя служэння гэтай ідэі нічога больш вартага і каштоўнага ў жыцці не меў. Свае задачы ён рашаў проста, па прынцыпе: хто не з намі, той наш вораг. «Марк, а мяне ты расстраляў бы?» — звяртаецца Серафім да айчыма. «І рука не здрыганулася б, — цвёрда адказаў Марк і дадаў: — Запомні, Сеня, у рэвалю-

цыі і ў нашай бязлітаснай барацьбе за камунізм няма ні сваякоў, ні блізкіх». Але разам з тым фігура Марка Удоева трагічная. Менавіта Марка, а не Глеба Кротава, ні тым больш Ігара Набокава, бо гэта ўжо іншая катэгорыя сталіністаў. Яны прагматыкі, яны не ідэі служылі, а сабе — праз ідэю. Марк жа служыў ідэі, самааддана і самаахвярна. «Ды каб я пабачыў, каб зроблена мною — зроблена не на карысць нашай справе, я даўно трапіў бы ў вар'яцкі дом». А. Асіпенка псіхалагічна дакладна перадаў трагедыю Марка Удоева пасля дваццатага з'езда партыі. С. Алексіевіч у кнізе «Зачараваныя смерцю» («Дружба народов», 1993, № 5) прыводзіць дакументальнае сведчанне старога бальшавіка, які пагадзіўся б хутчэй развітацца з жыццём, чым застацца без ідэі Леніна: «У мяне нічога, акрамя Леніна, няма. Калі вы адбярэце ў мяне веру ў Леніна, што ў мяне застанецца? Што застанецца ад майго жыцця, ад майго юнацтва?.. То было зусім іншае жыццё. Нашае жыццё».

У свой час Серафім падлеткам удзельнічаў у разбурэнні сабора, нішчыў залаты крыж на купале — такім чынам змагаўся са старой верай, але атрымалася наадварот: «зламаўся» сам, «зламаўся» ў сваёй шчырасці да людзей, у сваёй веры да іх. Гэтая вера была перакрыта іншай верай. Пасля ён назіраў за тым, як магутныя танкі сцягвалі з мармуровага п'едэстала генералісімуса. Яшчэ адна вера была зруйнавана. Ілжэвера. Гэта — цені былых часоў. Яны парушаюць спакойную плынь думак ужо «сённяшняга» Серафіма Іванавіча. Ад іх няма выратавання. Цень айчыма, як і цені сабора, на ўсё жыццё паклалі адбітак на душу Серафіма Іванавіча. Цяпер яго вера аказалася распятай. Як некалі вера Хрыста. Не выпадкова, што шостая, апошняя частка рамана называецца «Вяртанне на кругі свая». Гэта заключная частка дыскусіі, яе вынік. Асноўныя апаненты зноў збіраюцца разам, каб да канца ўсвядоміць сэнс гвалту і сэнс свабоды, якой яны былі пазбаўлены не па сваёй волі. Але і па сваёй таксама. Іконнікаў у В. Гросмана нават ва ўмовах канцлагера даказаў, што чалавек, калі захоча, можа заставацца свабодным у сваім выбары.

Алег Максімаў таксама адзна-

чыць, што ў сваім страху мы «без віны вінаватыя. Але вінаватыя». Калі пагадзіцца з Максімавым, то тады трэба Серафіму Іванавічу прызнаць і сваю віну. Але ж у чым яна, яго віна?

Не згаджаецца Серафім Іванавіч і з Глебам Кротавым, з яго філасофіяй абсурду. Кротаў — працяг Марка Удоева. Яны выконвалі аднолькавыя функцыі і нават «лексічна» падобныя.

Ігар Набокаў — дыпламат і тэарэтык, былы супрацоўнік Вышынскага, значна шырэй разумее феномен сталінізму. Гэтая з'ява мае не толькі сацыяльныя і нацыянальныя карані, а яшчэ і мноства псіхалагічных і псіхічных заканамернасцяў. Сталінізм — гэта філасофія. Тут усё перамешана: «ахвяра бывае катом, кат — ахвярай». Набокаў сцвярджае, што тэрор непазбежны, калі да ўлады прыходзіць меншасць, бо ў яе адзін паратунак, каб утрымацца, — гвалт і жорсткасць. «Тады выходзіць, Сталін паявіўся з Леніна?» — рашуча не згаджаючыся з Набокавым, усклікае Серафім Іванавіч. Не, апошняй сваёй веры, апошняга ідэалу Серафім Іванавіч «распяць» не можа, гэта ўжо вышэй за яго сілы, вышэй за яго самога.

Пэўна, зусім не выпадкова, хоць і не вельмі лагічна, завяршаюць дыспут словы «блажэнненькага» Цімошы аб адказнасці кожнага за сваё жыццё, аб пакаранні злом за зло. «Дабро не ведае помсты, але не перашкаджае злу знішчыць зло». У гэтым — канчатковы прыгавор Серафіму Іванавічу.

Асобна ў рамане прачытваюцца главы аб вясковым жыцці. Пададзеныя праз дзіцячае ўспрыманне, дзіцячую свядомасць, яны, здаецца, павінны былі несці пэўныя абмежаванні. Але ў творы такога абмежавання не адчуваецца (месцамі назіраецца неадпаведнасць, калі слова аўтарскае падмяняе слова ўмоўнага апавядальніка, але гэта ўжо іншае пытанне). Пісьменнік з эпічным размахам апавядае пра трагедыю беларускай вёскі. Набліжаўся 1930 год. «Вёска яшчэ жыла, але смяротная рука ўжо была занесена над ёю, і цень ад яе выклікаў неўсвядомлены страх. Пад саламяныя стрэхі пакрысе забіралася пакутлівая трывога». Надыходзіў канец спрадвечна вясковай практычнасці, сялянскай разважлівасці. За-

мест свабоды дзейнасці селяніна чаканне прымус, калектыўная бяздзейнасць. Ігнараваўся асноўны прынцып жыцця ў вёсцы — з'яднанасць селяніна з зямлёй. Праз шматаблічны вобраз сялянскай грамады аўтар стварае ўражлівы малюнак жыцця народа ў адзін з яго трагічных момантаў.

Напэўна, прыдзірлівы крытык знойдзе ў рамане і некаторыя недапрацоўкі. Але яны не могуць істотна ўплываць на асноўную вартасць кнігі, якая бачыцца найперш у імкненні аўтара адлюстраваць не проста жыццё сённяшняе і мінулае ў іх узаемасувязі, а вызначыць філасофію гэтага жыцця. Перад намі твор, у якім пісьменнік шукае формы збліжэння эмацыянальнай вобразнасці з яе філасофскай накіраванасцю. А гэта перспектыўны шлях развіцця літаратуры.

ГАЛІНА
ТЫЧКА

СМЕХ ПРАЗ СЛЕЗЫ

Пятро Васючэнка. Белы мурашнік. Аповеды, прыпавесці. «Мастацкая літаратура», 1993.

Калісьці незабыўны пан Пісарэвіч казаў пра сябе так: «О, я надта вясёлы! Змалку гэтакі. У нашым краі ўсе гэтакія: незвычайна жартаўлівы народ». Што ні кажыце, а ёсць у гэтай рэпліцы праўда. І ў тым, што беларусы — «незвычайна жартаўлівы народ», і ў тым трагічна тужлівым падтэксте, які чытаецца за кожным словам вясёлага Пісарэвіча, за ягоным лёсам, як і за лёсам усяго нашага народа.

Відаць, неўсвядомлены інстынкт самазахавання і падказаў беларусам жартаўлівасць, як своеасаблівую форму выжывання, захавання свайго самабытнага нацыянальнага «я» ў віхуры гістарычна-палітычных катаклізмаў.

Не, беларусам ніколі не бракавала самаіроніі, здольнасці пасмінуцца з саміх сябе, у якое б бядотнае становішча яны ні траплялі. Пачынаючы з «Прамовы Мялешкі», «Тараса на Парнасе» і да «Лысай гары». А ў гэтым прамежку былі яшчэ творы Ф. Багушэвіча, Ядві-